

Deczki Sarolta
A mi országunk

Furcsa kettősség tapasztalható a kortárs magyar kultúrában. Példátlan fellendülés a szegénységgel foglalkozó irodalmi és színpadi művek terén, míg a vidék-város párbeszéd továbbra is kudarcosnak mondható. Azonnal adódik persze a kérdés, hogy az utóbbinak mi köze van az előbbihez, miért társul a szegénység képze a vidékhez – és egyáltalán, mi az a vidék.

A definíció problémái

Magától értetődő módon használjuk a vidék fogalmát a mindennapi nyelvben, de nem abszolút kategóriaként. Budapestről vidék az ország összes többi része, Szegedről vidék Dorozsma vagy Makó. A „vidékre menni” kifejezés rendszerint azt jelenti, hogy az illető egy nagyobb közigazgatási egységből egy kisebbbe utazik. Ez tehát egy hierarchikus struktúra, melyet az a nyelvi fordulat jellemez a legjobban, hogy vidékre „le” utazik az ember, Budapestre pedig „fel”. A mindennapi nyelvben ugyanakkor a vidék értéksemelegesebb, vagy akár értéktelítettebb használata is jelen van. Az ebben a diskurzusban létrejövő ellentétpárban a városhoz rendszerint negatív jelzők társulnak: koszos, bűdös, zajos, élehetetlen, míg a vidék nyugodt, csöndes, és tiszta a levegő. (A vidék bukolikus, idilli képe a romlatlanság és egyszerű erkölcsök kliséivel egyre ritkábban jelenik meg a közbeszédben, ezt a „feladatot” Erdélynek delegálták.)

A mindennapos nyelvhasználatban is bizonytalan, mit értünk a vidék képzetén, de a tudományos diskurzus sem tud egyértelmű meghatározást adni, noha számos kísérlet született az utóbbi időben. A vidék térkategória, melynek nem csupán társadalmi, kulturális, természeti, hanem gazdasági vonatkozásai is vannak. Vagyis komplex struktúra, melynek megismerését nem csupán a tudományos kíváncsiság, hanem gyakorlati igények is táplálják. A vidékfejlesztés, az értékmegőrzés és az életkörülmények javítása racionális módon a helyi igényeket és sajátosságokat alaposan megismerve valósulhat meg.

Ez evidenciának tűnik, de az utóbbi évek magyar vidékfejlesztési gyakorlata számos abszurd példát szolgáltatott arra, hogy a döntések során a racionális szempontok nem mindig játszanak szerepet. Lásd például a tizenegy híres, egy méteres magasságot sem elérő tyukodi kilátó esetét, a nyírmartonfalvai lombkorona-tanösvényét, amely körül éppen csak a lombkorona hiányzik, vagy a rég lepusztult hatvani kerékpáros kalandparkét. Sajnos hosszan sorolhatnánk a példákat, melyek látványosan demonstrálják, hogy nemhogy a vidék fejlesztésének, de megismerésének szempontjai sem mindig játszanak szerepet a beruházások megvalósítása során.

Ehhez nem a tudományos kutatók szándéka és eltökéltsége hiányzik, akik nemzetközi kutatási eredményekre támaszkodva próbálják megalkotni a magyar vidékiség speciális definícióját. Van olyan álláspont, mely szerint „a vidékre általánosan jellemző a mezőgazdasági, erdészeti célú és extenzív földhasználat, a kihasználatlan földterületek nagy aránya és azok a kistelepülések, amelyek épített környezete szorosabb kapcsolatban áll a tájjal, valamint a lakosság identitása és attitűdje, nevezetesen a természeti környezetet tisztelő, ahhoz alkalmazkodó magatartásmód”¹. Más nézetek szerint a vidék sajátos életformát jelent, és azt a helyet, ahol még van levegő és tér, ismét mások pedig a centrum-periféria ellentétpárt alkalmazzák a város-vidék viszonyára. Ebben a relációban a vidéket alacsonyabb népsűrűség, periferikus elhelyezkedés, kevés munkalehetőség, elmaradott infrastruktúra jellemzi, továbbá gyenge gazdasági potenciál, elvándorlás, gyéren lakott területek, kedvezőtlen demográfiai folyamatok².

A kutatások magyar viszonyok közé adaptálása során „is teret nyert az a megközelítés, amely szerint a vidék fogalma a centrum és periféria viszonyrendszerében értelmezhető. Ebben a kontextusban a vidéket a centrumhoz viszonyított életminőségbeli elmaradottság és az önmeghatározó képesség hiánya jellemzi, a vidék a területi, közigazgatási és funkcionális centrumok vonzáskörzetét jelenti”³. Ez akkor is így van, ha a „vidéki téregységek” között gazdasági fejlettség alapján érdemes és kell is differenciálni. Vagyis a vidék mint térkategória egyszersmind gazdasági és kulturális kategória is.

A leszakadó magyar vidékre különösen jellemző a kulturális javakhoz, az egészségügyi szolgáltatásokhoz, a jó minőségű oktatáshoz való hozzáférés korlátozottsága valamint a leépülő infrastruktúra, mely nemcsak a munka- hanem a szórakozási és tájékozódási lehetőségeket is szűkíti. Minderre jó példa a nemrégiben napvilágot látott kompetenciamérések eredménye, melyből kiderült, hogy jelentősen csökkentek a diákok pontszámai, és a 8. osztályosok 40 százaléka az alapszint alatt teljesített szövegértésben, valamint a digitális készségekben.⁴ A legrosszabb eredményeket pedig Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Szabolcs-Szatmár és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében mérték. A budapesti diákok teljesítménye lett a legjobb, a többi megyében pedig erős korrelációt mutat az adott térség gazdasági fejlettségével.

A másik példa pedig az a megdöbbenés, mely a 2022-es választási eredményeket kísérte. Amikor is nagyjából 20.000, túlnyomórészt magasan kvalifikált, fővárosi vagy nagyobb városban élő értelmiségi vállalta, hogy szavazóbiztosként ügyel a választások tisztaságára, jellemzően vidéki, leszakadó térségekben. A választás után nagy médianyilvánosságot kaptak a beszámolók, melyek rendre valóságos sokkról tudósítottak. Ahogyan egy cikkben olvashatjuk: „A Somogy megyei benyomások kapcsán a társadalomkutató [Kiss Tamás]

¹ Kovács András Donát, Farkas Jenő Zsolt, Perger Éva, A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete, *Tér és Társadalom*, 25. évf. 1. szám, 2015, 14.

² Lásd. uo.

³ Uo. 18.

⁴ <https://telex.hu/belfold/2023/07/26/kompetenciameres-2022-csokkeno-szovegertes-covid-19-tavoktatas>

többször visszatért arra az óriási kulturális sokkra, amelyet a 20 ezer számlálóbiztos számára a vidéki rögválósággal való szembesülés jelentette.”⁵ A szóban forgó számlálóbiztos számára azonban tudományos munkája képes volt olyan háttérrel szolgáztatni, mely nem a szembenállást, hanem a megértés lehetőségét segíti elő: „Ennek a feldolgozása és a szerzett tapasztalat megfelelő felhasználása elengedhetetlen ahhoz, hogy a nagyvárosi, a globális értékek felé gravitáló társadalmi rétegek és a lokális közösségek közötti törésvonalak ne mélyüljenek tovább.”⁶

Mások számára azonban a sokk sokk maradt: „Egy erőteljes sokk, szomorúság, düh kering bennem azóta is. Sokk, hogy 2022-be ilyen állapotban van a társadalmunk, düh, mert ezek az emberek is sokkal jobbat, többet érdemelnének, szomorúság, azért mert nem sok jelét látom bármifajta változásnak, előrelépésnek. Nemhogy 60-70 évre vagyunk Ausztriától, hanem bizonyos esetekben fényévekre, vagy a soha szó talán jobban leírja a kilátástalanságot. Igaz ez a fizikai, szellemi, és társadalmi értelemben is.”⁷ Ez a szavazatszámoló is hasonlóról számolt be, amiről sokan mások: rossz ruhákba öltözött emberekről, hiányos fogazatról, csekély szövegértési készségről, rossz utakról, siralmas egészségügyi állapotokról, düledező házakról. Mindemellett azonban kedves fogadtatásról, sikeres együttműködésről a helyiekkel, barátságos légkörről. Ahogyan egy másik társadalomkutató összegez: „Szomorú, hogy a városi értelmiség 2022-ben eszmél rá, hogy a kisvárosok, falvak lakói is megérthető és megbecsülhető emberek, de a kutatóknak, a médiának és a véleményvezéreknek is van ebben felelőssége, és az ellenzék is alaptalan előítéletek mentén gondolkodik a vidéki Magyarországról.”⁸

A média tele volt akkoriban ezekkel a beszámolókkal, valamint ezek elemzésével. A *városi*, jellemzően értelmiségi közeget sokkolta, mit tapasztalt *vidéken*. Mintha két külön országban élnénk. A megdöbbenés ahhoz hasonlít, amit Babits írt Illyés Gyula *Puszták népe* olvastán: „mintha valami izgalmas útleírást olvasnék egy ismeretlen földrésről és lakóiról. Mintha felfedezőutat tennék, amely annál inkább tele van számomra szenzációkkal és izgalmakkal, mert ez az ismeretlen földrész véletlenül a saját szülőföldem. [...] ami ebben a felfedezésben a legmegrendítőbb és legmeglepőbb, az hogy a puszták népe *cseléd*. [...] Sőt, majdnem rabszolga. [...] Illyés cselekedete az, hogy bevilágít ebbe a rettenetes mozdulatlanságba, mint aki reflektorfényt vet a tengerfenék titkai közé. [...] Mit jelent az, hogy Magyarország népességének egyharmada *cseléd*? Illyés megmutatja, mit jelent. Halálos valamit jelent: úgy érezzük magunkat, mintha valami idegen, egzotikus és primitív néptörzs életét pillantottuk volna meg...”⁹ A

⁵ <https://telex.hu/kozelet/2022/04/07/kiss-tamas-szociologus-szamlalobiztos-somogy-megye-nemesded>

⁶ Uo.

⁷ <https://www.facebook.com/profile.php?id=100083288747253>

⁸ <https://g7.hu/kozelet/20220414/egy-lassu-ki-nem-mondott-de-visszafordithatatlan-ontudatosulas-jatszodik-le-videken/>

⁹ Babits Mihály: *Illyés Gyula versben és prózában*. In: *Babits Mihály művei: Esszék, tanulmányok II*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 333-335.o.

szavazatszámoló biztosok beszámolóí is hasonló jelentéstartalmú szavakkal írják le tapasztalataikat. Mintha majd' száz év alatt semmi sem változott volna, mintha a magyar vidék éppoly idegen, ismeretlen terület lenne számukra.

S itt kell a fent emlegetett kettősségről szót ejtenünk. A magyar kultúrában az elmúlt száz évben árapályszerűen számos kísérlet történt ennek az „ismeretlen” területnek, „egzotikus népcsoportnak” a leírására, megismertetésére, és a kortárs irodalom egyik legerősebb trendje is az úgynevezett szegénységirodalom. Újságcikkek, kutatások, blogok, Facebook-posztok, riportok sokasága tudósít a magyar vidék helyzetéről, vagyis a tájékozódás lehetősége korántsem korlátozott, hanem nagy mennyiségben állnak rendelkezésre források. Mindemellett van egy fontos jelenség, mely az utóbbi időkben szintén elég nagy nyilvánosságot kapott: a kulturális migráció. A magyar tudományos és kulturális életben szép számmal vannak jelen kulturális migránsok, akik személyes beszámolóikban, irodalmi szövegekben adnak hangot tapasztalataiknak, valamint egyre több kutatás is foglalkozik velük. Ezek a vidék-város viszonylatában azért is különösen fontos források, mert látványosan demonstrálják a párbeszéd nehézkességét vagy éppen lehetetlenségét, mely a kulturális migránsok számára nem pusztán kutatási eredmény, hanem fájdalmas, meghasonlást okozó, életstratégiákat meghatározó tapasztalat.

A mi országunk felfedezése

A megismerésre tett kísérleteket legjobban talán a hetvenes években indított szociográfiai sorozat címe, a *Magyarország felfedezése* írja le a legjobban. Fel kell fedezni az országot, ahol élünk, hiszen – ahogyan a fenti beszámolókból kiderül – számos idegen, ismeretlen területet és népcsoportot rejt az az ország, amely egyébként – Tar Sándor egyik kötetének címét kölcsönvéve – *A mi országunk*. A felfedezés tárgya tehát egyrészt az ország, a tér egy darabja, ez a gazdasági-kulturális-politikai egység, de ezen túl ez a *mi* is, a többes szám első személy, saját magunk, akik a térnek ebben a szűk darabkájában élünk, és mégsem ismerjük egymást. (Dacára annak, hogy Magyarország teljes lakossága nem tesz ki annyit, mint egy közepes nagyvárosé Kínában.)

A magyar vidék, a falu kutatása – ahogy fentebb is írtuk – majd' százéves hagyományra tekinthet vissza, hiszen ekkor, a két világháború között indult az a falukutató mozgalom, melynek kifejezett célja a falu életének a megismerése volt – „bevilágítani a mozdulatlanságba”. Megfelelő szervezeti keretek, kidolgozott módszertan azonban nem állt rendelkezésükre, és politikailag is több, egymással nehezen összeegyeztethető nézetet képviseltek. Volt azonban egy közös nevező, mely nem csupán számukra, hanem a szociográfusok nemzedékei számára alapvető magatartást, állásfoglalást jelentett: az ellenzékiesség. A fennálló társadalmi állapotok leleplezése és egyszersmind bírálata, a változások kikényszerítése.

A falukutatóknál tudatosabb és tudományosabb szellemiséget képviselt a *Huszadik Század* című lap és köre. A szociográfiát programszerűen űző társadalomtudósok, írók a lap köré csoportosulva jelentkeztek azzal az igénnyel, hogy leírják Magyarország anatómiáját és fiziológiáját, hiszen a változtatás csak a megismerésen keresztül lehetséges. Ezt az időszakot nevezhetjük igazán a szociográfia „hőskorának”, hiszen ekkor születtek azok a szociográfiai alapművek, melyeket még ma is számontart az irodalomtörténet: Illyés Gyula: *Puszták népe* (1937), Féja Géza: *Viharsarok* (1937), Szabó Zoltán: *A tardi helyzet* (1936), *Cifra nyomorúság* (1938), Nagy Lajos: *Kiskunhalom* (1934). A címekből is világosan kiderül, hogy a szociográfusok egy-egy tájegység, vidéki város életének a leírására vállalkoztak. Nem is minden kockázat nélkül, hiszen a társadalmi problémák „felfedezése” egyszersmind erőteljes társadalomkritikát is jelentett, valamint politikai cselekvésre hívott fel. Ennek köszönhető az is, hogy a műfaj nem egy képviselőjét állították bíróság elé, méghozzá „osztály elleni izgatás”, „a nemzet megbecsülése iránti vétség” vádjával.

A hetvenes években újra induló szociográfiai mozgalom hasonló problémákkal küzdött: rámutattak arra a szakadékra, mely az ideológia és a valóság között húzódott. A magát a munkások és parasztok államként aposztrofáló hatalom ugyanis éppen ezeket a rétegeket hagyta cserben – ahogyan erre a korabeli szociográfiai írások, filmek rámutatnak. A vidék leszakadása tovább folytatódott, és a munkaképes lakosság jókora részét arra kényszerítette, hogy vagy ideiglenesen vagy véglegesen valamelyik környékbeli nagyvárosba vagy a fővárosba költözzön. Nagyarányú migráció indult a vidék és a város között, mely emberek ezreit tette gyökértelessé, családokat szakított szét.

Schiffer Pál 1970-ben készült filmje, a *Fekete vonat* a főváros és Kelet-Magyarország valamelyik helysége között ingázó férfiak és otthon maradt családtagjaik életéről és sorsáról tudósít. A film „bevilágít a mozdulatlanságba”, hiszen hiába az állandó utazás, nincs mód kitörni az ördögi körből. Abból, hogy vidéken kevés a munka, és az is rosszul fizetett, a családdal együtt elköltözni viszont túl nagy terhet jelentene. Így az apa ingázik, akinek a hiánya rányomja a bélyegét az otthon maradottak életére, ő pedig otthontalanná és rendszerint alkoholistává válik.

Tar Sándor több novellájának is fontos helyszíne a vonat, mely a munkásokat szállítja az ország egyik részéből a másikba. Legismertebb az első kötet címadó darabja, *A 6714-es személy*, melyben szintén egy tehetetlenül, jövő és perspektíva nélkül sodródó embertömeg jelenik meg, mely a vonat zárt terében elveszíti minden kapcsolatát a civilizált külvilággal. A hivatalos ideológiát opponálja az egyik beszélő szólama is, mely szerint a vonaton „az utasok nyolcvan százaléka részeg, és olyan zsúfolt, hogy maga még olyat nem látott... Hogy a munkásvonatnak kellene a legtisztábbnak és legkényelmesebbnek lenni, azt én is aláírom, meg hogy szocializmus van, de ne kapjon a fejéhez majd, ha mást tapasztal, mint amit a kisdobos-eligazításon hallott, viszontlátásra, és ne

röhögtesse, mert cserepes a szám...¹⁰ Tar több interjújában is beszél arról, hogy a rendszer egyik legnagyobb bűnének a vidék elmaradottságának konzerválását, és ezáltal embertömegek migrációra kényszerítését tartja.

A budapesti agglomerációban megkapaszkodni igyekvők embertelen erőfeszítéseiről számol be Berkovits György *Világváros határában* című szociográfiája (1976). Település-, mentalitás- és életmódtörténet ez, mely bemutatja hogyan élnek a jobb munkahely, s ezzel a jobb kereseti lehetőség miatt a budapesti agglomerációba költöző vidékiek, akik egyrészt nem is tudnák megfizetni a lakhatási költségeket a fővárosban, másrészt a falvakban lehetőségük van paraszti életformájuk folytatására is háztáji keretek között. Kiderül, hogy Budapest hiába igényli a vidéki munkaerőt, ha a dolgozók sokasága számára nem tud számukra emberhez méltó lakhatási körülményeket biztosítani, és a főváros környékén letelepedők számára sem épül ki normális infrastruktúra. Emberek tömegeinek az életét nyomorította meg, hogy szűkös kis lyukakban éltek, oda születtek gyerekeik, és minden pénzüket az épülő házra fordították, minden idejüket pedig munkára, mert a dologtalansággal töltött időt erkölcsstelennek találják. Bizonyos értelemben ők is kulturális migránsok, hiszen életmódjuk a városi és a falusihoz is hasonlít, a városban végzett munka után házat építenek, kertet művelnek, állatot tartanak.

Más nyelv, más múlt

A migráció tehát Magyarországon egy fájdalmas, életeket megnyomorító, és családokat széjjeltépő jelenség volt a Kádár-rendszerben, ahogyan erre Tar Sándor számos novelláját is felhozhatjuk példaként, melyek munkásszállásokon, a gyárban vagy a vonatokon játszódnak, és az otthontalansággal járó kiszolgáltatottságot, gyökértelenséget, identitásvesztést mutatják be. Jellemző ugyanakkor, hogy éppen egy olyan társadalmi rétegről van szó, melynek tagjai nem tudnak szólni magukért: vagy nyelvük sincs, vagy hozzáférésük a nyilvánosság tereéhez, fórumaihoz. Nem ők beszélnek, hanem helyettük szólnak. Más társadalmi- és beszédhelyzetben vannak a kulturális migránsok, akik meg tudnak jelenni a nyilvánosságban, és be tudnak számolni a helyzetükről.

Jellemzően vidéki, alacsonyabb sorból származó emberek kerülnek városi vagy egyenesen fővárosi értelmiségi közegbe, ami egyrészt azzal az előnnyel jár, hogy mindkét rétegben ismerősek, és azzal a hátránnyal, hogy egyikben sincsenek otthon igazán. Az e témában megszólalók számára alapélmény az idegenség, a nyelv és a saját múlt elvesztése, az otthontalanság, gyökértelenség, valamint az ezzel járó stressz és fájdalom. A kulturális migránsnak el kell hagynia azt a közeget, amelyben az egyéni habitusa kiformalódott, melynek a nyelvét beszéli, amelybe beágyazódik a saját élettörténete is.¹¹ Alkalmazkodnia kell az új

¹⁰ Tar Sándor, A 6714-es személy, Budapest, Magvető, 1981. 18-9.

¹¹ Vö. Zsanna Nyíró– Judit Durst, Racialisation rules: The effect of educational upward mobility on habitus, Szociológiai Szemle 31(3).

környezethez, ezt azonban nem egyszer árulásként éli meg ő is, valamint a régi környezet is.

Ennek a vélt vagy valós árulásnak az egyik legismertebb dokumentuma Borbély Szilárd *Egy elveszett nyelv* című esszéje. „Aki elárulta a megalázottak sorsközösségét, a parasztokat, és az urak közé állt, az megbocsáthatatlan bűnt követett el. Amikor elkezdtem leírni a szüleim és a falu világát, akkor döbbsentem rá, hogy ezzel a leírással elárulom őket. Büntetésképp elfelejtettem a nyelvüket, amely az én saját nyelvem is volt. [...] Aki elhagyja a falu népét, az elárulja őket. Aki beszél róluk, az is. Aki kiszakad közülük, az pedig elveszíti a nyelvét. Aztán újra tanul beszélni. De egy nyelv közben elveszett. Ezt az utat jártam be én is.” Borbély számára a kulturális migráció árulásként értelmeződik, és az áruló elveszíti anyanyelvét is – melyet itt szó szerint kell értenünk, hiszen ez a családon belüli kommunikáció egyetlen eszköze. Már amennyiben a családon belül egyáltalán kommunikációról van szó, hiszen az esszé egyik fő témája ennek a hiánya.

De nemcsak a migráció értelmeződik árulásként itt, hanem a „híradás” is. Borbély szerint a szülői közegből kilépéssel létrejövő távolsággal elvesz a leírás erkölcsi alapja. Az alapvető paradoxon viszont az, hogy belülről lehetetlen hírt adni, hiszen nincs hozzá adekvát nyelv, és talán a szándék is hiányzik hozzá. Fordításra, értelmezésre van szükség, ez pedig információvesztéssel jár, valamint a hírnöktől is megköveteli pozíciója tisztázását.

Milbacher Róbert egy esszéjében reagált Borbély gondolatmenetére¹², melyben megerősíti a migráció tapasztalatának ellentmondásosságát. Például a migráns egyrészt kreatív, hiszen képes új szemszögből értelmezni a dolgokat, másrészt folyton szorong, imposztornak érzi magát, aki egyszer csak majd lelepleződik. Műveletlennek gondolja magát, nem tud nyelveket, és a saját anyanyelvét is meg kell tanulnia másodjára, hogy ne tűnjék vidékiesnek. A senkiföldjén érzi magát, hiszen visszaút már nincs oda, ahonnan jött, de az új közegében sem érzi magát otthon.

Borbély hamar híressé vált esszéje előtt jelent meg Háy János *Az asszimiláns* című írása, mely hasonló dilemmákat fogalmazott meg, csak nem az eredeti, hanem a befogadó közeggel való viszony áll a középpontjában, ennek egyoldalúsága. Az, hogy a kívülről jöttet asszimilációra kényszeríti: „Íme az út: a rezervátum gyermeke, akinek von haus aus adódott az originalitás. A szájalom, az együttérzés és a lelkesedés látszott újdonsült társaimon. Úgy éreztem magam, mint egy Bartók-mű pszichoanalitikus elemzése. Nem vér folyt bennem, hanem tiszta forrás. S ebbe a tiszta forrásba nem köptek, nem hugyoztak bele a parasztok. Holott dehogynem. Egy percig sem bírtam volna a falu zárt világában maradni, nem azért jöttem a városba, hogy a heroizált közelmúlt árnyékában heverésszek.”¹³ Önmagát, önmaga vidékiségét rezervátumi létként értelmezi a

¹² Milbacher Róbert, A kulturális migránsokról, *Élet és Irodalom*, LXIV. évfolyam, 21. szám, 2020. május 22.

¹³ Háy János, *Az asszimiláns*, *Élet és Irodalom*, LII. évfolyam 49. szám, 2008. december 5.

városi közeghez képest, mely nyelvi asszimilációt is elvár tőle, meghasonlásra készítette.

Az országon belüli kulturális migrációnál is nagyobb sokkot jelenthet azonban a határon túliság mint vidékiség megélése. A kulturális migráns ez esetben ugyanis nem csupán a vidékről „jön fel” a városba, hanem egy határon túli közösségből, melynek a szokásai, nyelve, tapasztalatai adott esetben sokkal nagyobb különbséget mutathatnak egy másik ország szokásainak, kultúrájának és nyelvének a perspektívájából. A határon túlról érkező kulturális migráns egy nyelvileg és kulturálisan heterogén közegből érkezik egy, a bezárkózásra hajlamos országba, mely gyanakodva tekint minden idegenre, még akkor is, ha ez az „idegen” egy határon túli magyar közösség tagja.

A Stúdió K Színházban volt műsoron évekkkel ezelőtt a *Négyeshatos* című darab, melyben Nagypál Gábor monológja éppen ezt a tapasztalatot fogalmazza meg, érdemes hosszabb is idézni:

„Igen, reszellőt! Kiszaladt. Szokott! A majica is szokott, meg az örökíró is szokott, meg a stiropor is szokott, oszt molim! Tudom, hogy nem értitek, de néha én sem értelek titeket. Olyanokat mondatok, hogy tértivevény, meg aláírási címpéldány, meg égéstermék-elvezető (az kályhacső, baszod!), meg végzés. Kapsz egy végzést, egy véget, egy végzetet! Tudod, hogy hívják nálunk? Resenje! Azt jelenti, hogy megoldás, érted, lehet, hogy rossz, de megoldás!

Itt mindenki mindig olyan nóbilis, meg finomkodik, meg teccikel, meg tepertő! Ott állok az aluljáróban (fúj a szél a föld alatt, ezt sem értem...), pogácsát akarok venni, de nem merem azt mondani, hogy töpörtyűs, mert vályúban ringatott balkáni parasztnak néznek rögtön, úgyhogy mondom, hogy adjál sajtosat. Neked mit mondtak az általánosban a nyolcadikosok? Menj innen, te kis tepertő?

Néha tényleg marslakónak érzem magam. Nem határon túli, hanem földöntúli. Magyar vagyok, de nem úgy. Szóval zebra-pinty!..., mert szerb is vagyok. Meg kicsit horvát, néha albán, helyenként makedón, szórványosan bosnyák.”¹⁴

A térkép szélén

A rendszerváltást követő eufóriában az irodalomban háttérbe szorultak a társadalmi kérdések (ennek okaira ehelyt itt nincs mód kitérni), és majd csak a kétezres évek második felében, majd még intenzívebben a kétezertízes években kerültek ismét terítékre. Amikorra világossá vált, a rendszerváltás óriási áldozatokkal járó projektuma kudarcba fulladt, az ország nem indult el a felemelkedés útján, milliók maradtak az út szélén, a magyar vidékre pedig gyakorta a teljes kilátástalanság, a reménytelenség lett a jellemző. Nem történt jelentős elmozdulás az elmúlt évtizedekhez képest, a város-vidék ellentéte

¹⁴ A részletet a szerzők, Nagypál Gábor és Zubek Adrienn engedélyével közlöm.

továbbra is ellentét, még hozzá sokszor tudatosan gerjesztett ellentét maradt, gazdaságilag, kulturálisan, mentalitásban, társadalmilag egyaránt. A kortárs irodalom hasonló tapasztalatot próbál megfogalmazni, mint a szavazatszámoló biztosok, csak jóval korábban, hiszen már a 2022-es választást megelőzően is megjelentek azok a művek, híradások, melyek eloszlathatták volna az illúziókat.

A társadalmi problémák iránti nyitottsággal, érzékenységgel egy ütemben jelent meg az irodalomban a vidék felfedezésének, leírásának az igénye, és a kettő között szoros összefüggés van. Aligha véletlen, hogy ez az az időszak, melyben az eladdig az irodalmi nyilvánosságból valamelyest kiszorult Tar Sándort is újra egyre többet idézték, számos színdarab készült a műveiből. Egyik kötetének címe, *A térkép szélén* nemcsak az egész életmű, de az egész szegénységirodalomnak nevezett korpusz vonatkozásában megállhatná a helyét.

A szegénységirodalom ugyanis jellemzően vidéki irodalom. Vidéken játszódik Barnás Ferenc *A kilencedik* című regénye, Szilasi László *A harmadik hídja*, Milbacher Róbert *Szűz Mária jegyese* című novellaciklusa, Bódis Kriszta *Kemény vaj* és *Carlo Párizsban* című könyvei, Tar Sándor novellái és regényei, Borbély Szilárd *Nincstelenekje*, Antal Balázs *Le* című kötete, Kiss Tibor Noé *Aludnod kellene* című könyve vagy Juhász Tibor *Salgó bluesa*. Ezek könyvek egy része pedig nemhogy vidéken, de valamilyen telepen játszódik, és a telepet ez esetben metaforaként kell értelmeznünk, mely valamilyen térből és időből kiszakadt zárványt jelent – ahogyan Tar Sándor *A térkép szélén* című novellájában is –, mely elkülönül a városoktól, falvaktól is, és egy szociológiai-pszichológiai állapot, életforma metaforájává válik.

Kiss Tibor Noé *Aludnod kellene* című művében a telep a leírások szerint szinte állatorvosi lova az összes hasonló telepnek. Nyomorúság, lepusztultság, magány, alkohol, rosszul kivitelezett ötletek, füstbement tervek, és az általános romlás érzéki megjelenítései: a szagok, a látványok, a hangok mind kellemetlenek, az otthontalanság érzetét keltik, akár csak a felbukkanó varjak motívuma. Semmi sem oldja az általános nyomorúságot. Mintha csak Tar soraira rímelnének Tatár Pista gondolatai, amikor a térképet nézegeti: „A térkép szélén megtalálta a világ legeldugottabb településeit. Csoda, hogy nem estek le a földgolyóról. Csak egyvalamit keresett hiába az atlaszban, a telepet.”¹⁵

Antal Balázs kötetében több novella játszódik egy egykori bányásztelepen, melyet utak kötnek össze a várossal. A többihez hasonlóan a *Le* telepe is a világvége, a civilizáció felfüggesztése, a reménytelen szegénység, a zártság, a kitörés lehetetlensége. Ahogyan az első novellában olvashatjuk: „A világ mozgott, a telep nem.”¹⁶ A telep továbbá munkanélküliség, elhagyatott gyárak, lerohadt munkásszállók, bezárt kocsmák, eladó házak sora. Ahová naponta csak kétszer jár busz, ahonnan menekülnek a fiatalok, és ahol megállt az idő – ahogyan a szociológiai tanulmányokban is olvashatjuk. A mindenkori telepen nájlondonthonkás, keszkenős nénik melegítik a levest a menyecskeszoknyás

¹⁵ Kiss Tibor Noé, *Aludnod kellene*, Budapest: Magvető Kiadó, 2014, 63.

¹⁶ Antal Balázs, *Le*, Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017, 8.

gázpalackra kapcsolt tűzhelyen, láncra kötött kutyák vicsorognak az idegenre, a kocsmában pedig mindenki ismer mindenkit.

Juhász Tibor *Salgó blues* című szociográfiája tipikus rendszerváltás utáni élethelyzeteket mutat be. Salgótarjában, az egykori szocialista mintavárosban bezárt az acélgyár, emberek tömegei maradtak munka nélkül, és az egykor legmodernebb, legértékesebb házakat ma már kolduspalotáknak hívják. Régen sorompóval zárták el a városnak ezt a részét, és mára rossz hírű nyomornegyed lett belőle. A kötet szereplői a Kék Acél nevű kocsmában mesélik el életük kisiklásának a történetét.

Párhuzamos világok alakulnak ki a térben, melyek az időnek is más dimenzióiban léteznek, de a telepeken egymást metszik a különböző idősíkok: az egykori világ maradványai, szokásai, tárgyi kultúrája és a jelenéi. Az Acélgyári út rendszerváltás előtti állapotban megfeneklett világában laptopokkal, mobiltelefonokkal csencselnek, Antal Balázs egyik kihalt, elhagyatott telepén pedig kutyaviadalmakat rendeznek. Összeérnek az idő különböző dimenziói, és így még jobban kiemelik a köztük levő feszültséget. De hiába is történnek próbálkozások arra, hogy a telepek lakói boldogulni tudjanak a naptár szerinti időben, ez rendre kudarcba fullad, és visszahullanak a térkép szélére szorult, zárt terekre jellemző, nyomasztó, múlttal kevert örök jelenbe, mely nem nyitott a jövő felé.

Mindemellett azonban számos olyan mű is született az utóbbi időkben, melyek nem a szegénység problémája felől értelmezik és írják le a vidéket. Külön érdemes kiemelni ebből a szempontból a kortárs magyar krimi, hiszen egyre gyakoribb, hogy egy-egy bűntény helyszíne nem a főváros. Kolozsi László első két krimije, a *Mi van a reverenda alatt?* és a *Ki köpött a krémesbe?* Szegeden játszódik, jellegzetes helyszínekkel, sőt, a város ikonikus figurái is megjelennek bennük. Bánhidi Lilla *Sorsod Borsod* című bűnügyi regénye valóságos propaganda Miskolc és BAZ megye mellett, minden bele van írva, ami jellegzetes miskolci és BAZ megyei, a kocsonyától kezdve a diósgyőri futballesapaton át a divatig és szlengig. Baráth Katalin Dávid Veron-történetei is vidéken játszódnak, igaz, egy száz évvel ezelőtti vidéken, a vajdasági Ókanizsán, valamint Csabai László Szindbád-történetei is Nyáregyházán, és mindketten nagyon alapos történelmi, néprajzi kutatásokra támaszkodnak.

Csabainak továbbá van egy kötete is, mely *A vidék lelke* címet viseli, és nyáregyházai történeteket, „trionovellákat” tartalmaz. A vidék ez esetben Nyáregyháza, Vásárosnamény, Jánd, Tivadar, Gergelyugornya, és az egész Bereg, a Felső-Tisza vidéke, melynek az elmúlt száz évét meséli el a kötet, óriási helyismerettel, tudással a régióról. Krusovszky Dénes két regénye, az *Akik már nem leszünk sosem* és a *Levelek nélkül* szintén részben vagy egészben vidéken játszódik, a könnyen azonosítható Hajdúságban, közelebbről Hajdúnánáson. Mindkét könyvben hangsúlyos kérdés a vidék és a főváros viszonya, az életstratégiák és életmódok különbsége, a kulturális migráció lehetőségei: hogyan tekint a fővárosba költözött értelmiségi fiatal felnőtt

szülővárosára (az első regényben), valamint milyen hazatérni a fővárosból és visszailleszkedni a vidéki kisvárosba (a második regényben).

Külön kategóriát képezhet a vidék-regények sorában Tar Sándor *Szürke galambja*, melynek a helyszíne Debrecen is meg nem is. A hajdúsági megyeszékhely jellegzetes épületei, utcái, terei jól azonosíthatók, például a Krusovszky első regényében is megjelenő, a város ikonikus épületeként számon tartott 24 emeletes magasház ennek a regénynek is fontos helyszíne. A reáliák mögött azonban megjelenik egy fantasztikus szellemváros is, ahogyan a történet egyre jobban elhagyja a realitást. Érdekes, hogy Ménes Attila Folyosó a Holdra című regényének helyszíne alighanem szintén Debrecen, hiszen egyes reáliák ez esetben is azonosíthatók, de Tarhoz hasonlóan itt is egy fantasztikus, disztópikus helyszínről van szó. Ami külön mulatságos, ironikus fricska a „maradandóság városa” szempontjából.

Vagyis a kortárs irodalom nyitott vagy legalábbis bizonyos távolságból nyitottnak tűnik a vidék problémái iránt, és elkötelezett vagy elkötelezettnek tűnik a vidék-város párbeszéd elősegítésére. Ez az új érzékenységnek vagy új realizmusnak nevezett irány azonban számos kérdést is felvet. Ezek egyike az, hogy miért éppen most, szinte kampányszerűen jelent meg a szolidaritás az irodalomban, és miért nem volt jelen például a kilencvenes években, amikor a rendszerváltást követő gazdasági-társadalmi-politikai átalakulás százezreket dobott ki a munkaerőpiacról. Tar Sándor azon kevesek egyike volt, akit továbbra is a periférián élők, a munkájukat elvesztők sorsa foglalkoztatott, és aligha véletlen, hogy a recepciója is ellentmondásosan alakult ebben az időszakban. A másik kérdést az a gyanakvás szüli, mely minden, trenddel kapcsolatban felmerül: őszinte szándékról, új irodalmi irányzatról, divatról, az érvényesülés új módjáról van-e szó, vagy ezek valamilyen egyedi keverékéről az egyes művekkel és szerzőkkel kapcsolatban? A kritikusok egy része fanyalog, és „nyomorpornónak” nevezi ezt a korpuszt, mellyel egyszersmind az esztétikai színvonal egyenetlenségére is utalnak.

A jó szándék tehát megvan, eredménye azonban meglehetősen csekély. Kétségtelen, hogy ha a tudományos kutatások nem tudják a politikai döntéshozókat befolyásolni, akkor irodalmi művek még kevésbé lesznek rájuk hatással. De azt tapasztalhatjuk, hogy a vidékről való reális tudás, tapasztalat azokra sem jellemző, akiknek hozzáférésük van azokhoz a médiumokhoz, irodalmi művekhez, amelyekből tájékozódhatnak, vagy éppen kapcsolatban vannak kulturális migránsokkal. A húszezer szavazatszámú által átélt sokk ennek is köszönhető. A saját szülőföldünk jókora része még ma is ismeretlen földrész, amelyen egy „idegen, egzotikus és primitív néptörzs” él, melynek a szokásait nem ismerjük, a nyelvét nem beszéljük. Közhely, de párbeszéd csak az előítéletek lebontásával, a tudás elmélyítésével jöhet létre. Erre pedig égető szükség lenne, hiszen ez az ország a *mi* országunk.